

fatongia fakaemātu'á. Na'e lea 'a Palesiteni Monisoni, ki ha ki'i kulupu 'o ha ngaahi fa'e peá ne pehē, " 'I he taimi 'e ni'hi 'oku tau fa'a vave ke fakamāu'i e ola 'o 'etau ngaahi lavame'á mo e tō-nounou." Tuku mu'a ke u tñnaki atu, 'oua te ke sio ki he ngaahi 'ah'i'ahi 'o e 'aho ní 'o pehē 'e ta'engata. 'Oku fakahoko 'e he Tamaí Hēvaní 'a 'Ene ngāuē 'i ha taimi lōloa. Na'e pehē 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá, " 'Oku lahi 'a e ngaahi me'a 'oku te'eki ai ke hokó. Ko ia, . . . ke tau fai 'i he loto-fiefia 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'oku tau ma'u 'a e mālohi ke fá; pea te tau toki lava 'o tu'u ma'u 'i he loto-fakapapau, ke mamata ki he fakamo'ui 'a e 'Otuá, pea ke fakahā mai 'a hono to'ukupú" (T&F 123:15, 17).

'I he Sāpate Toetu'u ko 'ení, 'oku ou fakatauange ke tau ma'u 'a e faingamālie ke tau fakamo'oni 'oku tau 'ilo 'oku mo'ui 'a e 'Otuá pea ko e Kalaisí 'a Sīsū. 'Oku ou faka'amua te tau fai 'etau fakamo'oni ke 'ilo 'e he'etau fānau 'a e feitu'u 'oku 'i ai hotau lotó pea 'oku tau 'ofa 'iate kinautolu. *Ko e 'ofa ma'ongo'onga taba mo e ngaahi ako mahu'inga tabá 'oku totomu ke boko ia 'i hotau ngaahi 'api.*

'Oku ou kolea 'a e ngaahi tāpuaki 'a e 'Eikí ke 'i he ngaahi mātu'a mo e to'u tupu kotoa 'oku 'ohake 'i he ngaahi 'api faivelengá, ke nau ma'u 'a e mahino ki he fiefia 'oku ma'u 'i ha 'api 'oku lava ke 'ofa'i, fakahinohino'i pea tataki ai kinautolu. 'Oku ou lotua ke tau hoko ko ha ngaahi fāmili ta'engata pea tau nofo fakataha 'i he 'ao 'o e 'Otuá ko e Tamaí pea mo Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí.

'Oku ou fakamo'oni 'oku mo'ui 'a Sīsū Kalaisi. Ko e tauhi Ia 'o e sipi molé, ko e tangata fakahaofi 'o e laumālie heé, ko e faifakamo'ui 'o e loto kuo kafó, ko e 'amanaki'anga 'o e fa'ahinga 'o e tangatá. 'I He'ene hoko ko hotau Tákí, tuku mu'a ke tau fakahoko hotau fatongia ki he 'Otuá 'aki 'etau tui kiate Ia pea mo 'Ene 'ofa ta'engata kiate kitautolú, ko 'eku lotú ia, 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'emeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, "Maud Muller," *The Complete Poetical Works of John Greenleaf Whittier* (1876), 206.

Fai 'e 'Eletā Bradley D. Foster

'O e Kau Fitungofulú

Na'e Talamai 'e He'eku Fa'eé

Mahalo ko e 'ubinga 'oku tau tali fakamāmani labi ai 'a e 'ofa 'a e ngaahi fa'eé koe'uhí ko 'ene tatau mo e 'ofa hotau Fakamo'ui.

Kuo tuku mai 'e he 'Eikí ki he mātu'á 'a e tefito'i fatongia ki hono tauhi mo fafanga'i fakalaumālie 'enau fānau. Taimi 'e ni'hi 'oku fua toko taha pē 'e ha fa'e pe tamai 'a e fatongia ni. Na'e kei si'i 'eku fa'eé 'i he taimi ne mālōlō ai 'eku tamaí, 'o tuku toko taha ia mo ha fānau 'e toko fā. Na'á ne ma'u ha tui mo ha loto to'a nongo e ngaahi faingata'á, 'o ne fakapapau'i mai kiate kinautolu kapau te mau nofo he hala 'o e mo'oni, 'e lelei ange e iku'angá 'i he kamata'angá. Hangē ko e fānau 'o e ngaahi fa'e loto-to'a 'i he Tōhi 'a Molomoná, "[na'e] 'ikai te mau ta'etui na'e 'ilo ia 'e he'emaui [fa'eé]" (Alamā 56:48). Si'i kāinga, 'oku mahino kiate au 'a e fu'u ivi tākiekina ma'ongo'onga 'o e ngaahi fa'eé.

Na'e vahevahe mai 'e hoku kaungāme'a lelei ko Tōni Piasoni ha me'a na'á ne a'usia 'okú ne fakamamafa'i 'a e ivi tākiekina ko 'ení. 'I ha pō 'e taha ne kole ange 'e hono foha ta'u fa'a ke ne lau ange ha talanoa kimu'a peá ne toki mohé. Kuo 'osi fili pē 'e 'Ēliki e tohi 'oku sai'ia ai: *The Ballooning Adventures of Paddy Pork*, ko ha talanoa ki ha fāmili na'a nau nofo 'i ha motu pea nau fononga mei he motu ki he motu 'i ha fo'i pula 'ea mafana.

Na'e 'ikai ha lea he tohi fakatātaá, ko ia ai na'e fa'u pē 'e Misa Piasoni e fakalea 'o e talanoá.

" 'Oku heka 'a Pati 'i ha fo'i pula 'ea mafana. 'Okú ne fakatōtō hifo ki ha motu he taimí ni. 'Okú ne li hifo ha afo he tafa'aki 'o e fo'i pulá."

Ne ta'ofi ia 'e 'Ēliki 'o pehē ange, "Teti, 'oku 'ikai ko ha afo. Ko e *maea*."

Ne sio 'a Misa Piasoni kia 'Ēliki pea sio ki he tohi fakatātaá, peá ne hoko atu: " 'Oku hifo 'a Pati ki lalo mei he fo'i pulá 'i ha fu'u 'akau. 'Oiauē, 'ikai! 'Oku fihia hono koté 'i ha va'a 'akau!"

Ne toe ta'ofi ia 'e 'Ēliki. "Teti, 'oku 'ikai ko ha kote. Ko e *sāketi*."

Kuo puputu'u 'eni 'a Misa Piasoni. Na'á ne pehē ange, " 'Ēliki, 'oku 'ikai ha lea he tohi ni, ko e fakatātā pē. Ko e hā 'okú ke vilitaki ai ko e sāketi?"

Ne tali ange 'e 'Ēliki, "Koe'uhí he na'e talamai 'e he'eku Fa'eé."

Na'e tāpuni'i 'e he'ene tamaí 'a e tohi peá ne pehē ange, " 'Ēliki, ko hai 'okú ne fai e tu'utu'uni aofangatukú, 'a e ma'u mafai taupotu taha 'i he fale ní?"

Ne ki'i fakakaukau 'a 'Ēliki kimu'a peá ne toki tali ange, "Ko koe, Teti."

Ne malimali 'a Misa Piasoni ki hono fohá. Ko ha tali makehe ia! "Na'á ke 'ilo fēfē ia?"

Ne tali vave ange 'e 'Ēliki, "Na'e talamai 'e he'eku Fa'eé."

Hangē ko e lea 'a Palesiteni Sēmisi E. Fausí: " 'Oku 'ikai ha me'a he māmaní 'e toe lelei ange 'i he tu'unga fakafafae'e. 'Oku 'ikai pē lava 'o fuatautau 'a e ivi tākiekina lelei ia 'o ha fa'ē 'i he mo'ui 'a 'ene fānau" (Ngaahi Tamai, Ngaahi Fa'eé, Nofomali," *Liabona*, 'Aokosi 2004, 3).

'I he anga fakalangí, 'oku hangē 'a e tauhi mo e fafanga'i ko e kongia 'o e tukufakaholo fakalaumālie kuo foaki ki he hou'eiki fafiné. Kuó u sio ki ai 'i hoku ngaahi 'ofefiné, 'oku ou sio ai 'i hoku makapuna fefiné he taimi ni—na'a mo e te'eki ke nau laká, na'a nau fie ma'u ke nau fuofua mo tokanga'i 'enau fanga ki'i pēpē tamapuá.

'I he'eku ngāue ko e tangata fa'a mo e tauhi pulú, ne u ma'u ha faingamālie 'i hono siofi 'a e anga hono fakahā 'o e 'ofa fakanatula 'a ha fa'ē 'o a'u pē ki natula. 'I he fa'ahita'u matala kotoa pē 'oku mau 'ave ha fanga pulu fefine mo honau fanga ki'i 'uhikí ki he ve'e Vaitafe Sineiki 'Aitahoó, ke nau kaikai mohuku ai 'i he talalo mo'ungá 'i ha meimei māhina 'e taha. Pea mau toki fakateketeka kinautolu 'i he hala ki he loto'ā pulú. 'Oku toki uta kinautolu mei ai 'i ha

ngaahi loli 'o 'ave ki he feitu'u kaikai-anga 'i he fa'ahita'u māfaná 'i Monitana.

'I ha 'aho 'afu 'e taha 'i he fa'ahita'u matalá, ne u heka ai 'o tokoni ke fakateketeka mei mui 'a e fanga pulú ki he loto'ā pulú. Ko 'eku ngāue ko hono fakatahatahā'i e fanga ki'i 'uhiki kuo nau hē mei he halá. Na'e māmālie 'enau nga'unú pea ma'u ai ha taimi ke u ki'i fakakaukau.

Koe'uhí ko 'ene fu'u 'afú, ne toutou lele pē e fanga ki'i 'uhikí ki he lalo 'akaú ke fakamalumu. Ne 'alu 'eku fakakaukau ki he to'u tupu 'o e Siasí 'oku tohoaki'i kinautolu he taimi 'e ni'ihi mei he hala hangatonu mo fāsí'i. Ne u fakakaukau foki kiate kinautolu kuo nau mavahe mei he Siasí pe ongo'i kuo mavahe 'a e Siasí mei honau lotó, lolo-tonga hono tohoaki'i kinautolú. Ne u fakakaukau 'oku 'ikai fie ma'u ia ke kovi e tohoaki'i kae toki hoko—ko e taimi 'e ni'ihi ko ha ki'i malumu pē.

Hili ha ngaahi houa lahi 'o 'eku fetafetafei hono fakatahatahā'i e fanga ki'i 'uhiki ne he'e, ne 'ikai ha ola lelei 'eku ngāue, peá u kaila ki he fanga ki'i 'uhikí, "Muimui 'i ho'omou fa'eé! 'Oku nau 'ilo'i 'a e feitu'u 'oku nau 'alu ki ai! Kuo nau foua e halá ni!" Na'e 'ilo'i 'e he'enau fa'eé neongo 'a e 'afu mo e

efua 'a e halá he taimi ní, 'e lelei ange 'a e iku'angá ia 'i he kamata'angá.

'I he taimi ne a'u atu ai e fanga pulú ki he loto'āá, ne mau fakatokanga'i atu ha fanga pulu fefine 'e toko tolu ne lue loto hoha'a he matapā 'o e 'aá. Ne 'ikai ke 'iloa honau fanga ki'i 'uhikí pea hangē na'a nau ongo'i ne nau 'i ha feitu'u 'i mui he halá. Ne 'eke mai 'e he toko taha 'o e kau tauhi pulú pe ko e hā e me'a 'e faí. Ne u pehē ange, " 'Oku ou tui 'oku ou 'ilo'i 'a e feitu'u 'oku 'i ai e fanga ki'i 'uhikí. 'Oku 'i ai e 'ulu'akau 'i mui 'i ha vaeua'i kilomita mei heni. 'Oku ou tui te tau ma'u kinautolu ai."

Me'a tonu mo'oni, hangē pē ko 'eku fakakaukau, ne mau 'ilo 'emau fanga ki'i 'uhiki ne molé 'oku nau ki'i mohe he malumu. Ne fakahohole'i kinautolu 'e he'emau ofi atú, pea nau fakafe'atungia'i 'emau feinga ke fakateketeka kinautolú. Na'a nau ilifia koe'uhí he na'e 'ikai ko 'enau ngaahi fa'eé kinautolu! Ko e lahi ange 'emau feinga ke fakamālohí'i kinautolu ki he loto'āá, ko e lahi ange ia 'enau ongongata'ā. Ne fāifai peá u pehē ange ki he kau tauhi pulú, "Fakamolemole, 'oku ou 'ilo e me'a 'oku lelei ange 'i he me'a ni. Tau foki 'o tukuangē mai 'enau ngaahi fa'eé mei he loto'āá. Tē nau omi 'o 'ave honau fanga ki'i 'uhikí, pea 'e muimui e fanga ki'i 'uhikí 'i he'enau ngaahi fa'eé." Na'e mo'oni 'eku laú. Na'e 'ilo'i pē 'e he fanga pulu fefiné 'a e feitu'u ke nau o 'o ma'u mei ai honau fanga ki'i 'uhikí, pea nau taki mai kinautolu ki he loto'āá 'o hangē ko 'eku 'amanakí.

'E kāinga, 'i ha māmani 'oku foaki ai 'a e tau'atāina ke filí ki he tokotaha kotoa pē, 'e hē ha ni'ihi hotau ngaahi ofa'angá 'i ha vaha'a taimi. Kae 'oua na'a tau loto fo'i ai. Kuo pau ke tau toutou foki kiate kinautolu—pea 'oua 'aupito na'a ta'ofi 'etau feingá. Kuo fai mai 'e hotau palōfita ko Tōmasi S. Monisoní ha kole kiate kinautolu ke tau 'alu atu 'o fakahaofi 'a kinautolu ko hotau ngaahi 'ofa'anga kuo nau molé (vakai ki ha sipinga, "Tū'u 'i he Tū'unga Kuo Fakanofa Koe Ki Ai," *Liabona*, Mē 2003, 54–57). 'I he tokoni 'a e kau taki lakanga fakataula'eikí, 'oku totonu ke hokohoko atu e foki 'a e mātu'á 'o fe-kumi ki honau ngaahi 'ofa'anga kuo molé, fakapapau'i ange kiate kinautolu

191; liliu ke fakaonopooni e faka'ilonga leá.)

Mahalo ko e 'uhinga 'oku tau tali fakamāmani lahi ai 'a e 'ofa 'a e ngaahi fa'éé koe'uhí ko 'ene tatau mo e 'ofa hotau Fakamo'uí. Hangē ko e lea 'a Palesiteni Siosefa F. Sāmitá, "Ko e 'ofa 'a e fa'ē mo'oní 'oku ofi ange ia ki he 'ofa 'a e 'Otuá 'i ha toe fa'ahinga 'ofa pē" ("The Love of Mother," *Improvement Era*, Jan. 1910, 278).

Hangē ko 'ene hoko 'i he ngaahi me'a kotoa peé, na'e tuku mai 'e he Fakamo'uí ha fa'ifa'itaki'anga fisifisi-mu'a 'i he 'ofa na'á Ne fakahaa'i ki He'ene fa'ē fakamāmani. 'I he mōmeniti faka'osi mahu'inga taha 'o 'Ene mo'ui fakamatelié—hili ange 'a e mamahi 'o Ketisemani, 'a e manukí, 'a e kalauni talatalá, 'a e kolosi mafatukituki ne tuki fa'o mamahi ai Iá—ne 'afio hifo 'a Sisū mei he kolosí ki He'ene fa'ē ko Melé, ne ha'u ke fakataha mo 'ene Tamá. Ko 'Ene fakahaa'i faka'osi 'o e 'ofá kimu'a peá Ne pekiá ko 'Ene fakapapau'i ko ia 'e tokanga'i 'Ene fa'éé 'i He'ene pehē ki He'ene ākongá, "Vakai, ko ho'o fa'ē!" Pea talu mei ai mo e 'ave ia He'ene ākongá ki hono 'apí. Pea hangē ko e lau 'a e folofolá, ne 'ilo ai 'e Sisū "kuo fai 'o 'osi 'a e ngaahi me'a kotoa pē," pea punou Hono fofongá 'o pekia (vakai, Sione 19:28-30).

'Oku ou tu'u he 'ahó ni ke fakamo'oníi ko Sisū Kalaisi 'a e Fakamo'uí mo e Huhu'i 'o e māmaní. Ko Hono Siasí 'eni, 'a e Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oní'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. 'Oku finangalo 'etau Tamai Hēvaní ke foki kotoa ange 'a 'Ene fānaú kiate Ia. 'Oku 'ikai ha'aku tāla'a ki heni he kuo fakamo'oníi ia 'e he Laumālie Mā'oní'oni ki hoku lotó. Na'e 'ikai ke u 'ilo'i ma'u pē ia—ka 'i he'eku kei síi na'á ku fakafalala ki he fakamo'oni 'a 'eku mātu'á. Na'e fakapapau'i mai 'e he'eku fa'éé kapau te u nofo 'i he hala 'o e mo'oní, neongo 'e 'afu mo efua, 'o a'u ki he taimi 'e 'i ai e ngaahi me'a te ne tohoaki'i 'eku tokangá, ka 'e lelei ange e iku'angá 'i he kamata'angá. Te u fakafeta'i 'o ta'engata he na'e talamai ia kiate au 'e he'eku Fa'éé. 'I he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

'e 'i ai ma'u pē e " 'apí, 'i he loto fāmilí pea mo e Siasí, 'oku tatali mai ke nau foki ange. 'Oku 'ikai ke tau 'ilo'i e taimi 'e liliu ai ha lotó. 'Oku 'ikai ke tau 'ilo'i e taimi 'e ongosia mo hela'ia ai 'a e laumālié he me'a 'o e māmaní. 'I he'ene hokó, 'oku hangē 'oku fuofua tafoki ma'u pē 'etau fānaú ki he Fa'éé mo e ngaahi ongo 'o e lotó 'o hangē ko ia 'oku fakahaa'i 'e he fo'i maau 'a 'Elisapeti 'Ākasi 'Ālaní:

Ke puli atu 'a e ngaahi ta'ú ki bonau 'alungá!

'Oku ou ongosia he ngāué mo e lo'imata'ia, . . .

'Oku ou hela'ia he me'a ta'e-ubinga, ta'e-mahu'inga mo ta'e-mo'oní,

Fa'ē, síi Fa'ē, ko koe 'oku ou ui ki a'i! . . .

I hoku lotó kotoa he ngaahi 'aho kuo maliu atu, He 'ikai ha 'ofa 'e hangē ko e 'ofa 'a e fa'éé 'ene malamá; . . .

Hala ha taba hangē ko e fa'éé ke ne fakanonga e mamahi Mei he laumālie mahaki'ia mo e 'atamai ongosia 'o e māmaní. Tuku mu'a ke ongo nonga mo fjemālie 'eku mobé; 'Ō'ōfaki au ke u mobe, fa'ē, 'ō'ōfaki au ke u mobé!

("Rock Me to Sleep," 'i he *The Family Library of Poetry and Song*, ed. William Cullen Bryant [1870],